

QOQIO`TDOSHLAR - *ASTERACEAE* L.OILASINING DORIVOR TURLARINI MADANIYLASHTIRISH ISTIQBOLLARI

Akbarova Muxayyo Xusanovna

Farg`ona davlat universiteti katta o`qituvchisi

Rahmatova Dilobar

Farg`ona davlat universiteti talabasi

Dorivor o`simliklardan oqilona foydalanish, ularning tur sonini ko`paytirish, xilma-xilligini oshirish va muhofaza qilish chora tadbirlarini ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Yurtimiz rang-barang yovvoyi o`simliklaridan insonlar sog`ligi manfaati yo`lida oqilona foydalanish va ularni kelgusi avlodlar uchun saqlab qolish respublika olimlari va keng jamoatchilik oldidagi eng muhim dolzarb vazifalardan biridir.

O`zbekistonda yovvoyi holda o`sadigan yuksak o`simliklar soni qariyb 4 mingdan ortiq bo`lib, shular orasida shifobaxsh xususiyatga ega, endemik turlar ham bo`lib, ular bebaho milliy boyligimiz hisoblanadi. Hozirgi kunda dunyo bo`yicha ilmiy tabbiyotda va xalq tabobatida 120 mingdan ortiq o`simliklar turlari ishlatiladi. Jumladan O`zbekiston florasida 1000 dan ortiq turlarning dori–darmonlik xususiyatlariga ega ekanliklari to`g`risida ma`lumotlar bor.

Farg`ona vodiysi xalq va ilmiy tabobatda ishlatiladigan shifobaxsh o`simliklarning tabiiy boyligi jihatidan yurtimizda salmoqli o`rinni egallaydi.

Ilmiy tibbiyotda ishlatiladigan dorivor preparatlarning qariyb 50 foizi o`simliklardan ajratib olinadi yoki ulardan tayyorlanadi. Tabobatda katta ahamiyatga ega bo`lgan alkaloidlar, saponinlar, efir moylari va boshqa moddalar ham o`simliklardan olinadi, yana turli dorilar, preparatlar va vitaminlarga boy konsentratlar tayyorlanadi.

Markaziy Farg`onada ham keyingi yillarda qishloq xo`jaligi va sanoat qurilishi ishlarining jadal sur`atda olib borilishi tabiatga, shu jumladan o`simliklar olamiga ham o`z ta`sirini ko`rsatmoqda. Oxirgi vaqtlarda boshqa joylardagi kabi Markaziy Farg`ona ekosistemalariga tushayotgan antropogen tazyiqlarning miqyosi oshib borishi flora, o`simliklar qoplamlari, ayniqsa Qoqio`tdoshlar *Asteraceae* L.oilasining dorivor turlarining areallari, tabiiy zaxiralarini keskin kamayishiga sabab bo`lmoqda.

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida Qoqio`tdoshlar *Asteraceae* L.oilasining *Achillea filipendulina*, *Bidens tripartite*, *Tussilago farfara*, *Xanthium spinosum*, *Xanthium strumarium*, *Arctium tomentosum*, *Silybum marianum*, *Artemisia absinthium* kabi istiqbolli dorivor vakillarini madaniylashtirish zarur ekanligi aniqlandi.

Tajribalar xulosalariga ko`ra Qoqio`tdoshlar *Asteraceae* L.oilasining o`simliklarini tajriba maydonlarida yaxshi o`sib, yuqori darajada biomassa hosil qilishlariga iqror bo`ldik. Mazkur foydali turlarni imkon darajasida va cheklangan maydonlarda

o‘stirilishi chorvachilik, asalarichilik tarmoqlari hamda xalq tabobati uchun foydali deb hisoblaymiz.

O‘simliklarni madaniylashtirishda ularni urug‘larini unib chiqish qobiliyatlarini aniqlash muhim hisoblanadi. Shu maqsadlar uchun har bir o‘simlik urug‘ini 3-variantda laboratoriya sharoitida, ularning unib chiqish foizini aniqladik. Har uchta variantda unib chiqqan urug‘larni o‘rtacha arifmetik miqdorlari aniqlanildi. (jadval №1)

№	O‘simlik turlari	Urug‘larni laboratoriya sharoitida unib chiqishi (%)	Urug‘larni dala sharoitida unib chiqishi (%)
1	<i>Artemisia absinthium</i>	85%	60%
2	<i>Bidens tripartite</i>	83%	59%
3	<i>Achillea filipendulina</i>	70%	58%
4	<i>Silybum marianum</i>	40%	28%
5	<i>Tussilago farfara</i>	86%	51%
6	<i>Xanthium spinosum</i>	74%	57%

Jadvalda keltirilgan ma’lumotlardan ko‘rinib turibdiki o‘rganilgan 6 ta tur urug‘larini unib chiqish holatlari har xil. Laboratoriya sharoitida urug‘larni unib chiqishi 40% dan, to 86% gacha. Dala sharoitida ham ularni unib chiqishi 60 % dan 61% ni tashkil qildi. Eng yaxshi unib chiqish xossalari *Artemisia absinthium*, *Tussilago farfara*, *Bidens tripartite*, *Xanthium spinosum* kabilarda kuzatildi.

Farg‘ona vodiysida qoqio‘tdoshlar oilasining istiqbolli dorivor o‘simliklari tur tarkibining taksonomik tahlillari natijasida 3 oilacha, 23 turkum, 59 taksonga mansub turlar o‘shishi aniqlandi.

Farg‘ona vodiysi qoqio‘tdoshlar oilasining istiqbolli dorivor o‘simliklarining hayotiy shakllari K.Raunkier (1934), I.G.Serebryakov (1964) klassifikatsiyalari asosida belgilandi. Mazkur turlarning hayotiy davomiyligi o‘rganilganda 59 turdan 4 ta tur ikki yillik (6,77%), 14 tur bir yillik (23,73%), 41 tur esa ko‘p yillik ekanligi aniqlandi.

Farg‘ona vodiysi qoqio‘tdoshlar oilasining dorivor o‘simliklarining hayotiy shakllari bo‘yicha tahlil qilinganda gemikriptofitlar – 34 turni (57,7%), kriptofitlar 7 turni (11,8 %), terofitlar – 15 turni (25,4 %), xamefitlar esa - 4 turni (5,1%) tashkil etishi aniqlandi.

Markaziy Farg‘ona hududlarida madaniylashtirish va kelajakda atroflicha o‘rganish uchun qoqio‘tdoshlar oilasining *Artemisia absinthium*, *Tussilago farfara*, *Bidens tripartite*, *Xanthium spinosum*, *Silybum marianum*, *Achillea filipendulina* kabi istiqbolli dorivor o‘simliklarini tavsiya qilish mumkin. Ularning urug‘ilari kuz oylarida ekilganda, kelgusi yilning bahor oylarida unib chiqadi, yoz oylarida gullaydi va urug‘laydi. Tajriba uchastkalarida ulardan gektar hisobiga 10-15 dan to 40-45 sentnergacha arzon dori-darmon o‘simlik xomashyosini yetishtirish mumkin.

Demak, Qoqio‘tdoshlar- *Asteraceae*L. oilasi dorivoro‘simliklarining hozirgi holatini o‘rganish, ular orasidan kamyob, yo‘qolish arafasida turgan turlarni aniqlash hamda

ularning biomorfologiyasi, bioekologiyasini o'rganish, madaniylashtirish istiqbollarini tahlil qilish dolzarb vazifalardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Акбарова М. Х. Биоморфологический анализ дикорастущих лекарственных растений семейства сложноцветных – Asteraceae L. Ферганской долины // The Way of Science. – 2014. – С. 12.
2. Акбарова М. Х. Фергана әрөөнүнүн asteraceae l-татаалгулдөрүй-бүлөсүнө кирүүчү келечектүү жапайы дары-дармек өсүмдүктөрү.
3. Акбарова М. Х. Дикорастущие лекарственные растения семейства сложноцветных - Asteraceae L // Ферганской долины. балиқчилик ҳовузлари дағизоопланктон организмлари вауларнинг балиқларозикланиши дағиҳамияти.
4. Акбарова М. Х., Жураев З. Н. У. Состояние ценопопуляций *Scutellaria adenostegia* Briq. (Lamiaceae) в Ферганской долине // Science and Education. – 2020. – Т. 1. – №. 4. – С. 34-40.
5. Akbarova M. X., Nabijonova G. F., Juraev Z. N. Distribution of *Scutellaria adenostegia* Briq. (Lamiaceae) in botanical and geographical regions of Uzbekistan // ВВК. – 2020. – Т. 1. – С. А28.
6. Тургинов О. Т., Акбарова М. Х. Распространение видовой флоры рода *Scutellaria* L. (Lamiaceae) Ферганской долины // American Journal of Plant Sciences. – 2020. – Т. 11. – С. 1533-1544.
7. Акбарова М. Х., Бекчоновна М. Ф. Квопросуотаксономическом ранге эндемичных среднеазиатских групп рода *Scutellaria* L // ВВК. – 2020. – Т. 1. – С. 18.
8. Akbarova, Muhayyo Xusanovna, and Sevara O. Dadajonova. "Ktamjon Qizi Ko'kameron *Scutellaria* L. (Lamiaceae) turkumining ayrim dorivor vakillari." (2022).
9. Акбарова М. Х. и др. Обзор гербарии рода *Scutellaria* L // Science and Education. – 2020. – Т. 1. – №. 1. – С. 18-24.
10. Akbarova M. X., Turdibekov M. M. O. G. L. Shoximardonsoy havzasida tarqalgan shifobaxsh o'simliklar // Science and Education. – 2021. – Т. 2. – №. 12. – С. 102-108.